

סימן נ - החרמת חפץ של תלמיד

שאלה

האם מורה רשאי להחרים חפץ של תלמיד, כאשר העובדה שהחפץ נמצא אצל התלמיד כעת, מפריעה למורה ללמד את התלמיד, ואת כל הכיתה?

תשובה

כאשר מדובר בתלמידים קטנים, שעוד לא הגיעו לגיל מצוות מותר להחרים להם חפצים, אם אכן מדובר בבית ספר שמקובל בו להחרים באופן זה. ומן הראוי ליידע את ההורים קודם תחילת שנת הלימודים על המדיניות של בית הספר בעניין. במקרה של תלמידים שהגיעו כבר לגיל מצוות, ניתן לדרוש מהם לתת את החפץ למורה, וכל עוד שהמורה לא לוקח את החפץ בכח, הרי שכשהתלמיד נותן לו את החפץ, אין זה גזל.

נימוקים

א. הצגת הבעיה

הגמרא (בבא מציעא סא:) מגיעה למסקנה שאיסור גזל היה יכול להילמד מאיסור ריבית ואיסור אונאה. הגמרא שואלת, לשם מה נכתב איסור גזל, ולשם מה נכתב איסור גניבה (לא תגנובו) ועונה:

”לא תגנובו” דכתב רחמנא למה לי? לכדתניא ”לא תגנוב” - על מנת למיקט. “לא תגנוב” - על מנת לשלם תשלומי כפל.

ופירש רש”י:

למיקט – לצער. על מנת לשלם תשלומי כפל – שרוצה לההנותו, ויודע בו שלא יקבל. הרי מבואר שאסור לגנוב, אף שהגנוב אינו מתכוון להשתמש בחפץ, אלא רק לצער את בעליו. ואפילו אם רוצה לעזור לבעלים, כגון שרוצה לתת לבעלים כסף, וכדי שהבעלים לא יתנגד, גונב על מנת לשלם כפל, יש בזה איסור גניבה. וכן פסק גם הרמב”ם (גניבה א, ב). ומבואר בריטב”א (בחדושים שם), שגם בגזילה קיים איסור זה, וכן כתב גם השאילתות (שאילתא ד’).

בפשטות, איסור זה הוא איסור דאורייתא, שהרי הגמרא אומרת שהוא נצרך להסביר את ייתור הפסוקים. אמנם, בדעת הרמב”ם יש שאמרו שאיסור זה הוא איסור דרבנן (לחם משנה בהלכה א שם), אך דעת רוב הפוסקים היא שגם לדעת הרמב”ם יש בזה איסור דאורייתא (שו”ת חכם צבי סימן כו, שו”ע הרב חו”מ הל’ גניבה ס”ג בקו”א סק”ד), וכן נראה מדבריו בספר המצוות. בפשטות, הוא הדין גם בנדון דידן. ואפילו אם התכלית של המורה היא לטובה, סוף סוף, הוא לוקח חפץ מהתלמיד בלי רשותו, כלומר גוזל אותו.

ב. סמכות המורה לענוש את התלמיד

במשנה במכות (ח.) נאמר:

זרק את האבן לחצרו והרג, אם יש רשות לניזק ליכנס לשם, גולה. ואם לאו, אינו גולה. שנאמר "ואשר יבא את רעהו ביער" - מה היער רשות לניזק ולמזיק ליכנס לשם, אף כל רשות לניזק ולמזיק להכנס לשם. יצא חצר בעל הבית שאין רשות לניזק (ולמזיק) ליכנס לשם. אבא שאול אומר מה חטבת עצים רשות אף כל רשות, יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, ושליח בית דין.

ובגמרא (שם):

יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, ושליח בית דין. ואמאי? לימא, כיון דאילו גמיר לאו מצוה, השתא נמי לאו מצוה!
התם, אף על גב דגמיר נמי מצוה קא עביד, דכתיב: "יסר בנך ויניחך".
הרי מבואר, שעל האב ועל הרב מוטלת המצווה ללמד את הבן, ולשם כך מותר להם להכות את הבן.

האם ניתן לומר שכשם שמותר ולרב להכות את התלמיד, כך מותר לו גם לגזול אותו? לגבי בית דין מצונו שיש להם רשות להכות שלא מן הדין. הגמרא במועד קטן (טז.) דנה בשאלת מקור סמכות בית הדין בעניין זה:

מגלן דמפקרינן נכסיה? דכתיב "וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה". ומגלן דנצינן ולייטנן ומחינן ותלשינן שיער ומשבועינן? דכתיב "ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם".

הגמרא מצריכה לימוד נפרד כדי לדעת שלבית הדין יש סמכות להכות וסמכות להוציא ממון. בדומה לכך יש לומר, שגם אם ניתנה לרב הסמכות להכות את התלמיד כדי לחנכו, עוד אין בכך היתר גם לקחת את ממונו.

ג. הסכמה מכללא למקובל בבית הספר

בבית ספר שמקובל בו להחרים ציוד לתלמיד כאשר התלמיד משתמש בו באופן המפריע לו ולכיתה ללמוד, יש מקום לומר, שההורים שולחים את בניהם לבית הספר, אדעתא דהכי שיהיה מותר למורה להחרים חפצים, והרי זה כאילו אמרו ההורים לבית הספר, 'קרע כסותי, שבר כד' שאם לא חזרו בהם, אין הקורע והשובר חייבים לשלם (שו"ע חו"מ שפ, א).
אמנם, ברור שההורים רשאים לחזור בהם מהסכמתם, שהרי לא נעשה קניין באופן המועיל על הרשות לשבור. ולכן, אם ההורים דורשים לקבל את החפץ חזרה, הם רשאים לעשות זאת. מכאן עולה, שיש לחלק אם מדובר בחפץ של ההורים, או בחפץ של התלמיד בעצמו. לגבי חפץ של ההורים, הרי אלו נתנו את הסכמתם. אבל אם מדובר בחפץ של התלמיד, הרי התלמיד ניצב לפני המורה, ואינו מסכים שהמורה יקח את החפץ.

הרמ"א (חושן משפט רע, ב) כותב:

אם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שלחן אביו הרי היא של אביו, אבל לא בכנו הגדול. הרי שאצל קטן, מרבית החפצים שאצלו שייכים לאביו, אף אם הוא קיבל אותם כמתנה. אבל אצל גדול, חפצים שהוא קיבל כמתנה, או קנה מכספו, אינם של אביו. לכן, לגבי תלמידים קטנים, מותר להחרים להם חפצים, אם אכן מדובר בבית ספר שמקובל בו להחרים באופן זה, ומן הראוי ליידע את ההורים קודם תחילת שנת הלימודים על המדיניות של בית הספר בעניין. לגבי תלמידים גדולים, אם מדובר בחפץ שסביר שהוא של התלמיד בעצמו, ולא של ההורים, אין היתר להחרים על סמך המקובל בבית הספר.

ד. תליוהו ויהיב

כל הדיון עד עתה הניח שהמורה לוקח את החפץ בעל כרחו של התלמיד, כך שאלמלא ההיתרים השונים, פעולת המורה היא בגדר גזילה. אולם, בדרך כלל, המציאות היא שהמורה דורש מהתלמיד להביא לו את החפץ. מקרה זה דומה יותר לנתינת מתנה מתוך הכרח, ולכל היותר יש לדון בשאלה, מה דין מתנה שכזו. בשולחן ערוך (חו"מ רה, ו) כתב, שאם מכריחים אדם לתת מתנה, אין המתנה מתנה. אמנם, לא כל לחץ נחשב כהכרח. ברור שאם המורה פונה לתלמיד באופן אסרטיבי, ודורש ממנו לתת לו חפץ מסויים, כיוון שהוא מפריע למהלך השיעור, אין כאן אונס. שכן, התלמיד יכול לבחור לסרב למורה, והמורה יצטרך לחפש סנקציה אחרת: הוצאה מהכיתה, פניה למנהל, או לרכז המשמעת, או שיחה עם ההורים וכן הלאה. והרי זה דומה למה שכתב הרא"ש בתשובה (כלל לח סעיף ז, הובא בטור אבן העזר סוף סקי"ח):

וששאלת, אשה שמחלה כתובתה ונדונייתה לבעלה מחילה גמורה והיא טוענת שעשתה המחילה מפני שהיה מגזם לה לגרשה או לישא אחרת מפני שאינה יולדת אין זה טענת אונס לבטל המחילה כי בדין היה עושה לישא אחרת כדי לקיים מצות פריה ורביה והיא שיחדתו בממונה מלישא אחרת...

הרי, שכאשר אדם מאיים לתבוע מחברו משהו שמותר לו לתבוע על פי דין, ומוכן למחול על תביעתו את הנתבע יתן לו דבר מה, אין זה אונס. הטעם שבמקרה שאין אונס, המתנה חלה הוא, שכל אדם רשאי לשקול שיקולים שונים ולהחליט לתת מתנות בגללם. גם התלמיד רשאי לשקול אם הוא מעדיף שיחה עם ההורים או המנהל או לתת את החפץ לזמן מה. לכן, גם בהקשר של תלמידים גדולים, ניתן לדרוש מהם לתת את החפץ למורה, וכל עוד שהמורה לא לוקח את החפץ בכח, הרי כשהתלמיד נותן לו את החפץ, אין זה גזל.

